

İslam İktisat Tarihine Giriş*

Abdulaziz Duri

Tanıtım: Saim Kavakcı**

DOI: 10.25272/ijisef.708021

Type: Book Review

İslam iktisadı çalışmalarına önemli katkıları olan Sabri Orman'ın çevirmenliğini üstlendiği kitap, İslam iktisat tarihi alanında Türkiye'deki mevcut çalışmaların yetersiz olması sebebiyle önemlidir. Çalışma, bu anlamda literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kitabın yazarı Duri, İslam tarihçisi olmakla beraber İslam ekonomisi ve sosyal tarihi ile ilgili birçok eser ortaya koymuştur. "İslam İktisat Tarihine Giriş" isimli kitap, Arapça kaleme alınmış olup Türkçe'ye tercüme edildiği gibi Almanca tercümesi de mevcuttur. Yazarın 1968 yılında kaleme aldığı çalışma 1991 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir (Tomar, 2016, ss. 348-350).

Yazar Türkçe basım için ayrı bir önsöz kaleme almaktadır. Kitabın başında ayrıca, Arapça basımda yer alan önsöze de yer verilmektedir. Bunun yanı sıra çevirmenin notu ve kitap ile ilgili görüşleri kitabın giriş kısmında yer almaktadır. Yazarın iki önsözde de kitabı yazmaktaki amacı "... miladi yedinci ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki iktisat tarihimizin bir ilk taslağını çizmektedir..." (s.13) ifadeleriyle, net bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Aynı sayfalarda yer alan çeviren notunda Orman; metinde "ılımlı bir Arap milliyetçiliği tonu" olduğuna vurgu yapmakta fakat bunun metnin bilgi değerine zarar verecek düzeyde olmadığı tespitini yapmaktadır (s.12). İlimli bir milliyetçilik olduğu her okuyucunun farkına varabileceği düzeydedir. Çevirmenin de tespit ettiği gibi bu durumun, kitabın Arap dünyasını ele almasından kaynaklandığı söylemek mümkündür. Nitekim çevirmenin notunda belirtildiği üzere kitabın asıl başlığında "İslam" değil "Arap" kelimesi kullanılmaktadır. Çevirmenin tespitleri bu bağlamda doğru gözükmeyle birlikte bu döneme ait farklı kaynaklar karşılaştırmalı olarak ele alınarak daha net bir sonuca ulaşılabilir.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Kitabın bölümlendirmesine dair yazar; "Arap toplumunun geçirdiği önemli merhaleler..." (s.14) ifadelerini kullanmaktadır. Bu bağlamda "Ümmet ve Cihat" başlığı altında ele alınan birinci bölümde, hicri birinci (miladi yedinci) yüzyıl ele alınmaktadır. Bu bölümde, ümmetin oluşumu, cihada hazırlık, kabilelerin şehirlere olan göçü ve yerleşik hayata geçişi gibi temel konular ele alınmaktadır. Bu açıdan bölümde iktisadi bir değerlendirmeden daha çok söz konusu yüzyılda, Arap toplumunun sosyolojik yapısı ortaya koyulmaktadır. Emevîler dönemini odağa alan bu bölümde yazar, özellikle İslam'ın yönelişleri ile kabilecilik gelenekleri arasında çatışma olduğunu ve bunun yaşanan anlaşmazlıkların nedeni olduğuna vurgu yapmaktadır (s.22; s.29).

* Çeviren: Sabri Orman

**Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı EABD doktora öğrencisi ve İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde (İSEFAM) YÖK 100/2000 doktora bursiyeri. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8257-6983>

İkinci bölüm “İslam, Kabilecilik ve Toprak” başlığı altında incelenmekte ve hicri ikinci (miladi sekizinci) yüzyılı ele almaktadır. Burada toprak mülkiyetinin önemi, büyük mülklerin artması, Mevâfîlerin (Arap olmayan müslüman halklar için kullanılan bir terim) güçlenmesi gibi konular ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca kabile taassubuna ve bunun neticelerine yer verilmektedir. Emevî dönemi ele alınmakla birlikte, Abbâsî dönemine dair siyasi ve toplumsal bilgiler de bu bölümde yer almaktadır. Birinci bölümde Arap toplumunun sosyolojik yapısını ele alan yazar, bu bölümde de bu topraklarda yaşanan siyasi olayların sebep ve sonuçlarına değinmektedir.

“Ticaret Toplumunu ve Şehirlerin Gelişmesi” başlığını taşıyan üçüncü bölüm, hicri dördüncü (miladi onuncu) yüzyıla kadar olan dönemi ele almaktadır. Bu bölümde şehirleşme ve dolayısıyla oluşan ticaret ve sarraflığa, bunun yanı sıra büyük ölçekli mülklerin genişlemesine vurgu yapılmaktadır. Yazar, ticaret ve sarraflığa dayalı bir kapitalizmden (s.76) söz ediyor olsa da bunun batıda var olan kapitalist yaklaşımla ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira ilerleyen bölümlerde yazar, Arap dünyasının ticaret ve tarım merkezi olmaktan çıkışında sermaye birikiminde bulunan eksiklik olduğunu vurgulayacaktır. Nitekim yine bu bölümde sanayi ile ilgili bilgi verilirken “sınıfsal bir farklılaşma doğuran bir zenginliğe yol açacak ölçüde gelişmemiştir” ifadeleri kullanılmıştır (s.78). Dolayısıyla toplumda özel mülkiyete dair bir zenginleşmeden söz edilse de bu, kapitalizmin sonucu olan sınıf farklılığını doğuracak boyutta değildir. Bu bölüm genel itibariyle Abbâsî dönemi iktisat politikalarını ele almaktadır.

Dördüncü bölüm “Arap Olmayan Unsurların Hakimiyeti ve Askeri İktâ’ Rejiminin Başlaması” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde hicri dördüncü (miladi onuncu yüzyıl) yüzyıl ortalarında Buveyhîler’in hâkim güç haline gelmesi ve mevcut iktisadi düzene olan etkileri ele alınmaktadır. Yazar, Arap topraklarında yabancı hakimiyetinin başlangıcı ile Buveyhoğullarının hakim güç haline gelmesi arasında bağlantı kurmaktadır. Ayrıca bu dönemdeki ticari yapının değişmesi ve askeri iktâ’ (kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi) yapısının doğuşu “sapma” olarak nitelendirilmektedir (s.92). Tarım için hayati öneme sahip sulamanın Buveyhîler tarafından ihmal edildiği bilgisi verilen dipnotta ihmalin Türk asıllı askerlerin yol açtığı karışıklıklar olduğu belirtilmektedir. Yazar, “askerlerin kötü uygulamaları ve açgözlülüğünün” tarım arazilerinin ve halkın zarar görmesine neden olduğu tespitini yapmaktadır (s.93). Yazarın Buveyhîler ile ilgili cümleleri oldukça öznel yargılar içermekte ve bu bakımdan araştırma ve tartışmaya değerdir. Selçuklu döneminde uygulanan iktâ’ sisteminin Buveyhîler zamanındaki askeri iktâ’ olduğu ve devamı niteliğinde olduğu belirtilmektedir (s.102). Bu bölümde ayrıca Memlükler döneminin sonlarında özel iktâ’ ve vakıfların¹ önemli ölçüde genişlediği bilgisi yer almaktadır (s.111). Özel iktâ’ ile ilgili parantez içinde verilen bilgi de bunun, malikane uygulaması olduğu ifade edilmektedir. Kitapta, Memlükler dönemi olarak tam tarih verilmemekle birlikte tahmini olarak on dördüncü veya

¹ Kitapta sözü edilen vakıf uygulamasının Osmanlı döneminde de yaygın olan vakıflar (özellikle para vakıfları) ile karşılaştırılmalı olarak ele alınması önemlidir Zira on beşinci yüzyılda ortaya çıkmış olan ve ilerleyen yüzyıllarda artarak yaygınlaşan para vakıflarının Arap toplumundan alındığına dair iddialar mevcuttur.

on beşinci yüzyıldan söz edilmektedir. Malikane, Osmanlı'da on yedinci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bir uygulamadır (Genç, 2018, s. 100). Uygulamanın Osmanlı'dan çok önce Memlüklerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

“İktisadi Duraklama, Gerileme ve Yeni İktisat Düzeni” başlıklı beşinci bölümde, Osmanlı hakimiyetindeki Arap toprakları ele alınmaktadır. Bölümde Portekizlilerin ticaret yollarını ele geçirdikleri ve dolayısıyla Arap coğrafyasında ekonomik bir durgunluk olduğu belirtilmektedir. Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklarda tımar sisteminin yaygınlaştığı ve on sekizinci yüzyılda malikane sisteminin ortaya çıktığı belirtilmektedir (s. 121). Bu Osmanlı iktisat tarihine ilişkin çalışmalarda yer alan bilgiler ile aynı doğrultudadır (Genç, 2018, ss. 96–123). Yirminci yüzyılın ilk yarısında vakıf arazilerinin tarım arazileri içerisindeki payının %10'a ulaştığı ifade edilmektedir (s.125). Bu bilgi, Osmanlı topraklarında yaygın şekilde var olan vakıfların, Arap coğrafyasında da yaygın olduğunu göstermektedir (Özcan, 2003, s. 13).

Kitabın son bölümü olan “Sonuç” kısmında ise yazar ele alınan tüm dönemlere ait genel bilgileri maddeler halinde vermektedir. Metnin yazı dili oldukça anlaşılırdır. Önsözde yer alan “... bu çalışmayı uzmanlar için değil belirli bir kültür seviyesine sahip okuyucu kitlesi için kaleme alıyorum” ifadeleri ise yazarın metni kaleme alma amacına dair bilgi vermektedir. Kitap, akademik manada bir vaatte bulunmamakla birlikte derin ve önemli bilgiler içermektedir. Yazarın hedef kitlesi olan “belli bir kültür seviyesine sahip” okuyucuların ise İslam veya Arap tarihine dair temel bilgiye sahip olması beklenilmektedir.

Kitap genel itibarıyla Arap coğrafyasını ele almaktadır. İslam iktisat tarihinin başlangıç noktası bu topraklar olması adına kitabın Türkçe tercümesindeki isimlendirilmesi yanlış değildir. Fakat içerik olarak kitap daha çok İslam tarihi, sosyolojik yapısı ve bunun yanında iktisadi yapısına değinmektedir. Kitabın ismi dolayısıyla okuyucu, iktisada dair daha fazla beklenti içerisinde olabilmektedir. Bu anlamda kitap okuyucuya istediğini verememektedir. Siyaset, tarih, sosyoloji ve iktisat gibi bilim dallarını kapsayan disiplinler arası bir çalışma niteliği taşıyan kitap, iktisat konusunda kısmen yetersiz kalmaktadır. Ancak bu eksikliklere rağmen kitap İslam iktisat tarihine ilişkin az sayıdaki eser içerisinde önemli bir yerdedir. Türkiye’de iktisat tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların Osmanlı dönemi iktisadi faaliyet ve uygulamalarla sınırlı kalması önemli bir eksikliktir. Zira Osmanlı dönemi iktisadi faaliyet ve uygulamalara odaklanılması kapsamlı ve bütünlüklü bir İslam iktisat tarihi anlayışından mahrum bırakmakta ve bu alandaki çalışmaları daha sığ bir alana hapsedme tehlikesi taşımaktadır. Bu anlamda, İslam iktisat tarihi çalışmalarının erken dönem Müslüman cemaat ve akabinde toplumuna odaklanması sonraki dönemleri ve günümüzü anlama noktasında önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

Duri, A. (2014). *İslam İktisat Tarihine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Genç, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tomar, C. (2016). DÛRÎ, Abdülazîz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (ss. 348–350). İstanbul: TDV.